

El Projecte Rius a la conca del Besòs

Eva de Lecea (Associació Hàbitats)

7

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
20 (2016), 7-30

Resum: El Projecte Rius és una iniciativa d'Associació Hàbitats que té com a objectiu estimular la participació de la societat en la conservació dels rius de Catalunya. Des del 1997, any rere any els grups de voluntaris del projecte analitzen l'estat ecològic dels rius, i aporten a la societat el coneixement de les masses d'aigua de Catalunya. En 18 anys de projecte hi han participat prop d'un miler de grups de voluntaris, que representen uns 15.000 participants, i s'han realitzat més d'un centenar de sortides formatives en 36 campanyes d'inspecció. El 2014 es van analitzar un total de 72 km de riu en onze conques fluvials. La conca del Besòs és la més densament poblada de Catalunya i la que ha rebut més participació en el projecte. En aquest article s'explica el funcionament i els principals resultats del Projecte Rius, amb una atenció especial a la conca del Besòs.

Paraules clau: rius, participació ciutadana, custòdia del territori, Besòs.

Abstract: The River project (*Projecte Rius*) is an initiative by the *Hàbitats* Association whose objective is to encourage the participation of society in the conservation of rivers in Catalonia. Year after year, since 1997, groups of volunteers from the project have analysed the ecological status of the rivers, providing society with knowledge about the water masses in Catalonia. In the 18 years since the project started, almost a thousand groups of volunteers, made up of about 15,000 participants, have taken part and more than a hundred educational field trips have been carried out in 36 inspection campaigns. A total of 72 km of rivers were analysed along eleven waterways in 2014. The Besòs river basin is the most densely populated in Catalonia and has the highest amount of participation in the project. This article explains how the River Project works as well as giving the main results, paying special attention to the Besòs river basin.

Key words: rivers, community participation, safe-keeping of the land, Besòs river.

Data de recepció: agost 2015; versió definitiva: gener 2016.

1. Introducció

El Projecte Rius és un projecte de voluntariat ambiental en què es proposa a la ciutadania que esdevingui protagonista de la conservació dels rius. Els voluntaris del projecte analitzen un tram de riu, dues vegades a l'any, i recullen així l'estat ecològic dels rius de Catalunya i la seva evolució, alhora que s'apodera la societat per a la gestió del territori, i es crea la xarxa de voluntariat ambiental més gran de Catalunya.

8

El Projecte Rius va néixer l'any 1997 amb l'objectiu d'estimular la participació activa de la societat en la conservació i millora dels rius. El projecte sorgí al departament d'Ecologia de la Universitat de Barcelona, on professorat i alumnes estudiaven la degradació dels espais fluvials de Catalunya durant les dècades dels seixanta i setanta del s.xx i la seva incipient recuperació a finals del mateix segle. Encoratjats per nous corrents sociopolítics com ara la Directiva Europea Marc de l'Aigua i l'Agenda 21, van concebre una iniciativa que combinava la vessant ambiental amb la social, un gran projecte de participació ciutadana i voluntariat en l'anàlisi i el seguiment dels ecosistemes fluvials: el Projecte Rius.

El departament d'Ecologia de la Universitat de Barcelona, dirigit pel Dr. Narcís Prat i la Dra. Maria Rieradevall, va idear la metodologia d'inspecció de rius, fent una adaptació simplificada dels índexs que ells mateixos utilitzaven en les seves recerques. D'aquesta manera, un índex numèric com és el IBMWP, de qualitat de les aigües segons els macroinvertebrats, es va adaptar a una escala colorimètrica utilitzant rangs de numeració. Així, els voluntaris podien detectar a simple cop d'ull en quin rang de qualitat ecològica es troba el riu que estan analitzant. Com aquest índex, es van anar adaptant els diferents paràmetres que el Projecte Rius analitza.

Durant els primers anys, es van fer diverses proves pilot de la metodologia i es va crear un pla de dinamització del voluntariat segons el qual alguns centres difusors van ser els encarregats de fer córrer la idea i començar a engrescar voluntaris per al Projecte. Així, l'any 1999 ja es comptava amb 90 grups de voluntaris arreu de Catalunya i es van començar a registrar les primeres inspeccions.

El Projecte Rius va ser el projecte mare de l'Associació Hàbitats, una entitat sense ànim de lucre creada el mateix any 1997 amb l'objectiu de fomentar l'apropament de les persones a l'entorn natural i convertir-les en protagonistes de la conservació del territori. Al llarg de la seva història ha rebut diversos reconeixements per la feina realitzada i per la seva trajectòria, entre els quals cal destacar el Premi Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya en dues ocasions, el 2006 i el 2015, i el Premi Nacional de voluntariat, obtingut l'any 2000 i el 2009.

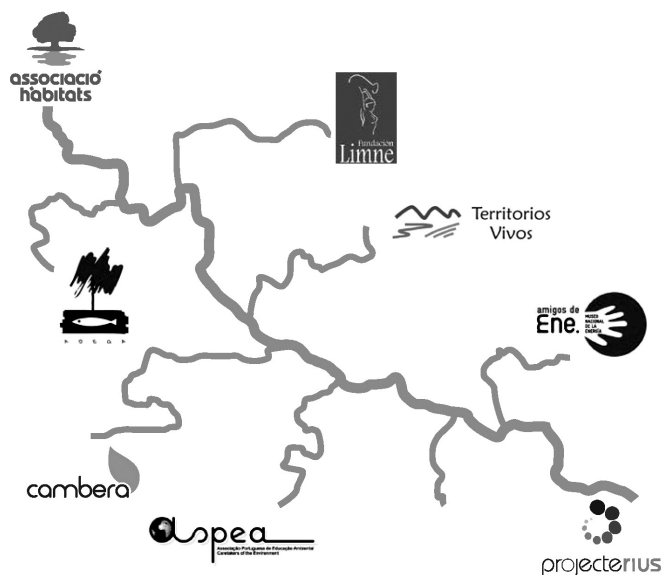
Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
20 (2016), 7-30

L'èxit de la iniciativa es fa evident si tenim en compte l'abast de la participació ciutadana amb què ha comptat al llarg d'aquests divuit anys: més d'un miler de grups de voluntaris, amb un total que s'aproxima a unes 15.000 persones, i més d'un centenar de sortides formatives durant les 36 campanyes d'inspecció. Durant l'any 2014, l'últim de què s'han pogut elaborar les dades, s'han analitzat un total de 72 km de riu pertanyents a onze conques fluvials de Catalunya. En el cas de la conca del riu Besòs, que és a la que es dedicarà una atenció especial en aquest article, al llarg del projecte s'han analitzat un total de 133 trams del riu.

La conca del Besòs ocupa una superfície de 1.020 km² i 240 km de rius i rieres. És la conca més densament poblada de Catalunya, amb la consegüent pressió antròpica que això representa. El primer any en què es van recollir dades (1998), la conca amb més participació va ser la del Ter, perquè la màxima concentració de grups difusors va tenir lloc a les comarques gironines. A partir de l'any 2000, però, la conca del Besòs ja va esdevenir la conca fluvial amb més participació en termes absoluts. Actualment hi ha 40 grups actius al conjunt de la conca.

El Projecte Rius també ha despertat l'interès d'entitats de fora de Catalunya per desenvolupar el Projecte Rius als seus respectius territoris. Actualment trobem Projecte Rius a Galícia (ADEGA), a la conca del Xúquer (Fundació Limne), a Cantàbria (Red Cambera), a Madrid (Asociación Territorios Vivos) a El Bierzo-Laciana (Asociación de Amigos Ene, Museo Nacional de la Energía) i a Portugal (Associação Portuguesa de Educação Ambiental, ASPEA). Fora de la península Ibèrica també es desenvolupa a Bòsnia i Hercegovina i a Croàcia (Lijepa Nasa) gràcies al suport de World Wildlife Foundation (WWF).

Els acords amb aquests territoris animen el Projecte Rius a iniciar un altre projecte anomenat Xarxa Projecte Rius per fomentar el voluntariat ambiental, i que té com a objectiu facilitar, potenciar i millorar l'intercanvi de recursos i experiències entre les associacions que porten a terme el Projecte Rius i dotar els diferents projectes Rius de capacitat de coordinació i gestió conjunta. La Xarxa Projecte Rius és una proposta per consolidar la vinculació dels diferents projectes Rius mitjançant una millor coordinació general de les activitats dels diferents projectes, l'organització d'activitats formatives conjuntes, la creació d'un espai d'intercanvi d'experiències i de recursos entre els diferents grups de voluntaris i l'organització d'una trobada de Projectes Rius dels diferents territoris, on es comparteixin experiències i projectes, es presentin els diferents informes anuals en un document conjunt i s'organitzin activitats lúdiques a l'entorn de la temàtica del riu. La Xarxa Projecte Rius és un projecte que ha de permetre, en definitiva, consolidar el contacte permanent entre els projectes Rius de Catalunya, Galícia, la conca del Xúquer, Cantàbria, Madrid, Portugal i el Bierzo-Laciana i millorar la

Entitats de la xarxa Projecte Rius, 2014. Font: Associació Hàbitats.

capacitat de treballar conjuntament en la promoció i el foment del voluntariat ambiental pel que fa a les qüestions relatives al riu.

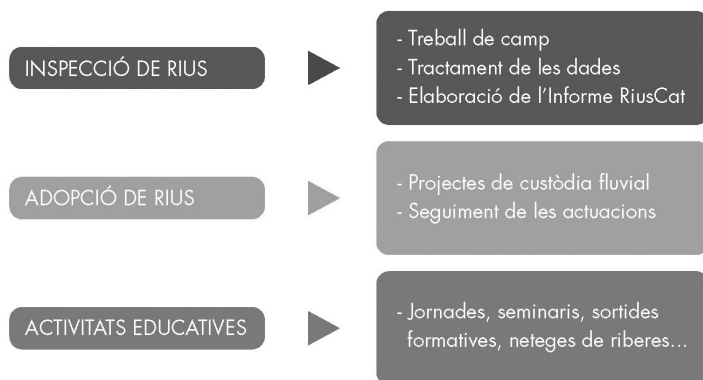
El Projecte Rius, així com altres activitats d'Associació Hàbitats, es fonamenta en tres eixos: conèixer, conservar i compartir. Aquesta perspectiva permet, en primer lloc, conèixer el medi que ens envolta i reflexionar sobre el paper de l'ésser humà des d'una concepció holística i mitjançant l'educació ambiental. En segon lloc, a través del voluntariat, fa les persones protagonistes de la gestió i millora del medi, il·lustrant així el concepte *conservar*. Finalment, el verb *compartir* es tradueix en la participació social, que situa la protecció del medi ambient com un assumpte que concerneix totes les persones.

La principal línia és la inspecció de rius, l'anàlisi d'una sèrie de paràmetres, com ara la qualitat del bosc de ribera, de l'hàbitat fluvial, algunes variables fisicoquímiques o la presència o absència de certs macroinvertebrats, que permeten establir l'estat de salut d'un tram de riu. Aquesta tasca la desenvolupen grups de voluntaris distribuïts arreu del territori.

La segona línia de treball suposa la maduresa dels grups d'inspecció i es correspon amb l'adopció de rius, és a dir, el desenvolupament de projectes de custòdia del territori amb l'acompanyament d'Associació Hàbitats. Aquests projectes tenen com a objectiu la millora directa del territori, del patrimoni

natural i cultural, mitjançant accions de conservació ambiental i participació social. A la conca del Besòs, en són exemples el passeig fluvial del Tenes a Bigues i Riells, la recuperació del mosaic d'hàbitats de ribera del riu Congost a les Franqueses del Vallès o la senyalització de l'itinerari de la riera de Martinet a Aiguafreda.

La tercera línia de treball complementa les anteriors i consisteix a desenvolupar activitats educatives centrades en el coneixement i la conservació dels ecosistemes fluvials a través de l'apoderament de les persones i del conjunt de la societat. Les activitats poden ser jornades i seminaris, sortides formatives o neteges de riberes, per esmentar-ne alguns exemples.

Línies de treball d'Associació Hàbitats. Font: Associació Hàbitats.

A continuació es tractaran de forma més específica les tres línies de treball d'Associació Hàbitats. No obstant això, i pel fet que és un denominador comú a les tres línies estratègiques, abans es tractarà la qüestió de la gestió del voluntariat en tota la seva complexitat, clau de l'èxit de la iniciativa.

2. L'organització del voluntariat

L'educació ambiental, el voluntariat i la participació social són els eixos fonamentals que orienten tots els projectes i iniciatives de l'Associació Hàbitats: conèixer, conservar i compartir. En aquest sentit, els objectius de l'associació són els següents:

1. **Treballar** per a la protecció i millora de la qualitat del nostre entorn natural i cultural a través de projectes demostratius que impliquin el conjunt de la societat.

2. **Conscienciar** la societat de la importància d'adoptar unes actituds encaminades a la millora de la qualitat dels ecosistemes.
3. **Apropar** la ciutadania, a través de l'educació ambiental, a l'entorn natural, desenvolupant actuacions i projectes participatius per a la conservació d'aquest entorn.
4. **Estimular** i potenciar el voluntariat ambiental.
5. **Integrar** i coordinar la societat en les tasques de conservació potenciant el treball en xarxa.

Desenvolupar el Projecte Rius suposa organitzar i gestionar el treball d'un gran nombre de voluntaris i voluntàries. Aquesta tasca, que assumeix l'Associació Hàbitats, té uns costos econòmics ineludibles: un equip professional que atengui les persones voluntàries, un espai físic per dur a terme aquesta tasca, i els materials necessaris per tal que els voluntaris i voluntàries puguin realitzar les inspeccions de rius. Aquests són els exemples més clars dels costos que suposa la gestió del voluntariat.

La gestió del voluntariat és tan valuosa i indispensable com molts cops obviada per algunes fonts de finançament de projectes ambientals. És habitual trobar convocatòries d'ajudes i subvencions que exclouen de finançament les despeses de gestió o fins i tot de personal. Aquest fet minva la capacitat de les entitats del tercer sector per desenvolupar els seus projectes que, no ho oblidem, responen a problemes o necessitats socials no cobertes pel sector públic.

Durant el 2014, el Projecte Rius va afrontar serioses dificultats per obtenir el pressupost necessari. Vora el 57% dels costos es finançaren amb fons propis i es van complementar amb ajudes públiques (43%). Els fons propis s'obtenen a través de les aportacions dels socis i de la prestació de serveis, però obliguen l'entitat a obrir línies de negoci paral·leles per tal d'obtenir els fons que manquen als projectes.

Malgrat una trajectòria de més de divuit anys i malgrat ser la principal iniciativa de voluntariat ambiental de Catalunya, el Projecte Rius no compta amb cap finançament estructural. Cada any comença des de zero la construcció del seu pressupost i la recerca de finançament.

Configurar-se com a grup de voluntaris és un procés senzill, però implica nombroses passes i els nous voluntaris han de rebre informació important i concisa. A continuació s'explicaran les característiques principals del voluntariat de l'entitat, així com l'organització que hi ha al darrere del projecte.

2.1. El voluntariat en grup

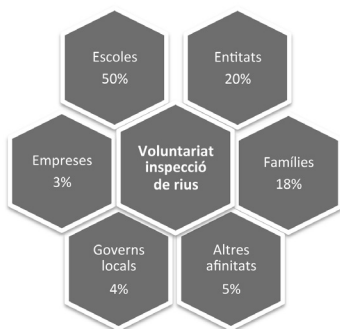
Els voluntaris i voluntàries s'organitzen sempre en grups i hi poden participar a títol particular o com a organització. Hi ha diversos aspectes clau que determinen l'èxit del voluntariat en grup:

- **Conciliació:** les tasques dels voluntaris estan pensades per a ser realitzades de manera autònoma. El grup escull l'espai i disposa d'un període de temps prou ampli per realitzar les inspeccions, evitant desplaçaments i horaris massa rígids.
- **Cooperació i integració:** la metodologia inclou aspectes molt variats, de tal manera que totes les persones poden realitzar alguna o totes les parts, inclosos els infants, els més grans o les persones amb menys mobilitat o autonomia. Totes les tasques són imprescindibles i l'aportació és igualment valuosa. L'activitat es realitza de manera conjunta, aprenent els uns dels altres.
- **Perspectiva intergeneracional:** aquest aspecte, afavorit per l'anterior, suposa un valor afegit a l'activitat, ja que es poden vincular els coneixements i les tècniques duts a terme *in situ*, amb l'experiència dels membres de més edat. El projecte aposta per recuperar costums i tradicions que configuren la cultura popular al voltant dels rius. D'aquesta manera, es pot avaluar l'espai fluvial des d'un punt de vista holístic i amb l'abast cronològic dels anys.
- **Motivació i educació:** les inspeccions impliquen l'adquisició d'aprenentatges de persones de totes les edats gràcies a una metodologia participativa, pràctica, significativa i col·laborativa, desenvolupada en un context proper a les persones.
- **Compartir el temps de lleure:** el projecte ofereix opcions de lleure gratuït als grups de voluntaris; els participants poden compartir el temps d'esbarjo i l'accés al medi natural. Formar part d'un medi no degradat és, a més, un dels factors que contribueixen al benestar i la cohesió de la societat.

Aquest aspectes permeten que puguin participar en el projecte grups de voluntaris i voluntàries molt heterogenis i que dins de cada grup hi puguin participar persones d'edats i característiques ben diferents. No obstant això, els grups majoritaris formen part de la comunitat educativa, seguida de les entitats i les famílies.

Actualment el 50% dels grups actius formen part de la comunitat educativa. Les entitats ambientals o d'altres característiques sumen el 20% dels grups

actius i el 18% són particulars que fan les seves inspeccions en família o amb grups d'amics. En menor mesura, les administracions públiques representen el 4%. Finalment, algunes empreses també col·laboren en el projecte: representen el 3% dels grups.

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
20 (2016), 7-30

Tipologia de grups de voluntaris del Projecte Rius, 2014. Font: Associació Hàbitats.

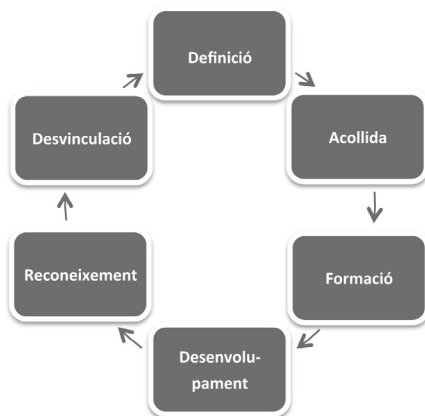
Amb una participació de 40 grups de voluntaris, la conca del Besòs no és una excepció d'aquesta realitat: la comunitat educativa representa un 45% dels grups actius a la conca i se situa per sobre de la mitjana de Catalunya pel que fa als particulars que participen en el projecte, que són un 30% dels grups. Les entitats representen el 15% i les administracions públiques el 7,5%. Finalment existeix una empresa que participa en el Projecte Rius a la conca del Besòs, i representa el 2,5% dels grups actius.

Associació Martinet, grup de voluntaris de la riera de Martinet, Aiguafreda, tardor 2014. Font: Associació Hàbitats.

2.2. El cicle del voluntariat

El cicle de gestió de voluntariat estableix l'organització de les diferents accions que integren el projecte i permet tenir una visió integral de totes les fases de col·laboració entre les persones voluntàries i l'organització. En el cas del voluntariat d'inspecció del Projecte Rius, hi destaquen sis etapes: a) Definició; b) Acollida; c) Formació; d) Desenvolupament; e) Reconeixement; f) Desvinculació.

Cicle de gestió del voluntariat del Projecte Rius. Font: Associació Hàbitats.

a) Definició

Abans que la persona voluntària entri a formar part de l'entitat, aquesta ha de definir el paper d'aquest col·lectiu, i en concret la seva funció en cadascuna de les situacions específiques. Així doncs, cal pensar en quins són els perfils necessaris, com es farà la captació i com es durà a terme el procés de selecció.

En el cas d'aquest projecte el voluntariat d'inspecció de rius està obert a la participació de persones de totes les edats i condicions. És requisit indispensable que cada grup de voluntariat estigui format per un mínim de tres persones i que els menors d'edat hi participin acompanyats d'un responsable legal.

Associació Hàbitats no fa una captació activa de voluntaris, ja que aquesta etapa es va dur a terme durant els primers anys de vida de l'entitat mitjançant un ampli procés participatiu. L'entitat gestiona les peticions de les persones interessades.

b) Acollida

L'acollida és el primer contacte que s'estableix entre l'entitat i les persones interessades. En aquest moment els futurs voluntaris o voluntàries reben tota la informació sobre l'entitat, la seva missió, i els seus valors i projectes. L'acollida es concreta mitjançant una entrevista presencial o telefònica en la qual s'aborden els següents aspectes:

16

- Presentació de l'entitat. És l'ocasió per presentar d'una manera més detallada la raó de ser i l'activitat de l'organització. Generalment, la persona interessada ja compta amb alguna informació al respecte, però és important assegurar-se que coneix bé l'entitat abans d'incorporar-s'hi. Per aquest motiu es repassen aspectes com la missió, els valors i els objectius.

- Descripció de la funció del voluntariat. Es presenta el Projecte Rius i s'explica quin és el paper del voluntariat, és a dir, quines funcions ha de desenvolupar. És bàsic que el voluntari entengui i interpreti correctament el paper que tindrà a l'entitat, per evitar possibles malentesos.

- Presentació de les condicions en què es desenvoluparà el voluntariat. A més de descriure les funcions que s'exerciran, també s'ha d'explicitar on i com es desenvoluparan, quina és la dedicació, etc. En aquest sentit, és vital establir des d'un primer moment quin és el compromís que s'espera de les persones voluntàries i també especificar els seus drets i obligacions, i també els deures de l'entitat envers les persones voluntàries.

- Coneixement de les motivacions de la persona, les seves habilitats, experiències i altres elements de la seva trajectòria vital. Conèixer els interessos de la persona que vol incorporar-se a l'organització pot ajudar a encaixar-la millor en el marc dels llocs definits. És interessant, per exemple, saber si ha col·laborat prèviament en altres entitats o si les seves aptituds professionals poden ser útils en el desenvolupament dels projectes de l'entitat. Aquests aspectes són rellevants per decidir en quines activitats pot participar.

Amb tot això, la persona interessada pot avaluar si el que l'entitat li proposa compleix les seves expectatives i els seus interessos personals, i si encaixa amb les seves capacitats i disponibilitat. De la mateixa manera, l'entitat pot valorar si el candidat s'ajusta a les necessitats del projecte i si les seves expectatives coincideixen amb el que l'entitat pot oferir. En cas afirmatiu es procedeix al pas següent: la formació.

c) Formació

La formació té com a objectiu capacitar els voluntaris en les tasques que els han estat encomanades. A part dels coneixements tècnics, el voluntari

obté les eines, els recursos i els materials que li permetran executar les actuacions.

Durant l'any, l'entitat organitza diferents sortides a espais fluvials de Catalunya amb l'objectiu de posar en pràctica la metodologia d'inspecció. D'aquesta manera els nous voluntaris coneixen de primera mà les tasques que en un futur hauran de realitzar de manera autònoma.

Aquestes sortides també són idònies perquè els voluntaris que ja participen en el projecte aprofundeixin en alguns aspectes de la metodologia, resolguin dubtes i coneguin altres grups que també hi participen.

17

d) Desenvolupament

Es dona una vegada que la persona s'incorpora activament i té assignades diferents responsabilitats. La relació entre entitat i grup de voluntariat es formalitza mitjançant el document de compromís, on es recullen els drets i deures de cada part.

És deure de l'entitat acompanyar el voluntari en la seva tasca, atendre els seus dubtes i suggeriments, fer el seguiment de les tasques i avaluar els resultats.

Els voluntaris d'inspecció realitzen la seva principal tasca durant la primavera i la tardor, períodes en què es realitzen les visites al riu i es duen a terme les mesures que estableix la metodologia del projecte.

Aquest període d'anàlisi s'estructura en dues campanyes: primavera i tardor. Durant aquest temps l'equip tècnic de l'entitat adquireix i distribueix els materials necessaris perquè els voluntaris puguin dur a terme la seva tasca. També suposa el moment de més feina, ja que s'incrementa el nombre de trucades, visites i comunicacions entre entitat i voluntari.

Finalment, l'equip gestiona les dades rebudes, amb les quals elabora l'informe anual RiusCat, que recull l'estat de salut dels rius i rieres de Catalunya, i fa balanç de la participació del projecte.

e) Reconeixement

Aquest apartat fa referència a les accions específiques destinades a valorar l'aportació del voluntariat i reconèixer la seva tasca. En aquest sentit, l'entitat opta per una estratègia comunicativa, donant a conèixer els èxits del

voluntari, fent menció específica de la seva tasca en les comunicacions del projecte, difonent elements gràfics sobre la seva participació, dedicant-hi articles a la revista semestral que edita l'entitat, aparicions en els butlletins electrònics i afavorint la seva participació mitjançant les xarxes socials com Facebook i Twitter.

f) Desvinculació

18

El grup de voluntariat pot cessar les seves tasques en el moment que ho desitgi. Es pot tractar d'una aturada provisional (per raons personals o manca de disponibilitat durant una temporada), o bé definitiva, que implica la dissolució del grup. En qualsevol dels casos el grup ha de comunicar l'aturada a l'equip i retornar els materials cedits en cas que es tracti d'una dissolució definitiva. En cas que els membres del grup ho desitgin, poden participar en altres tasques o projectes de l'entitat o integrar-se en un altre grup actiu.

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
20 (2016), 7-30

3. La inspecció dels rius

La inspecció dels rius és la principal línia de treball d'Associació Hàbitats. És l'activitat que vehicula el Projecte Rius, amb la qual s'obté el coneixement de l'estat de les masses d'aigua de Catalunya. Amb les inspeccions els voluntaris esdevenen una xarxa de control i seguiment dels rius.

El voluntariat d'inspecció del Projecte Rius s'organitza en grups. Els grups poden respondre a diferents perfils: famílies, grups escolars, companys de feina, entitats locals, etc.

La principal missió dels voluntaris és triar un tram de riu i analitzar-lo dos cops l'any, a la primavera i a la tardor, seguint una metodologia científica que analitza diferents paràmetres (hidromorfològics, fisicoquímics i biològics) que permeten establir l'estat de conservació del tram.

En primer lloc, s'avalua la qualitat hidromorfològica, que té en compte l'heterogeneïtat de l'hàbitat fluvial, el cabal, la qualitat del bosc de ribera i les alteracions de l'hàbitat natural, com ara la presència de deixalles o els usos del sòl.

En segon lloc, es mesuren els paràmetres fisicoquímics; és a dir, la temperatura, el pH, les propietats organolèptiques de l'aigua i també les concentracions d'algunes substàncies, com ara els nitrats o l'oxigen dissolt.

Finalment, s'analitza la qualitat biològica prenent com a referència l'índex de macroinvertebrats aquàtics, mitjançant el qual es contempla la presència

i abundància de certes espècies bioindicadores; aquest apartat es complementa amb un inventari de flora i fauna.

Els grups de voluntaris anoten els resultats obtinguts a la fitxa de camp i, posteriorment, fan arribar les dades a l'equip tècnic del Projecte Rius a través del formulari en línia. Gràcies a l'aplicatiu de gestió i georeferenciació, les dades introduïdes pels voluntaris configuren un històric del conjunt de conques hidrogràfiques de Catalunya. El projecte ha tingut presència a totes les conques internes de Catalunya i a la conca de l'Ebre. Actualment hi ha grups actius d'inspecció en 11 conques del territori català.

19

La conca del Besòs és la que té més participació social. L'any 2014 es van analitzar trams dels rius Besòs, Congost, Tenes, Ripoll i Mogent, de les rieres de la Llavina, de Caldes, d'Avencó, de Martinet, de Vallcàrquera i de la Vall d'Horta, el torrent de Vall-Ilosera i el torrent del Cargol. Es van fer un total de 66 inspeccions, 34 a la primavera i 32 a la tardor.

D'altra banda, els grups de voluntaris s'encarreguen d'advertir sobre casos de degradació, accions incíviques o situacions que posin en perill la seguretat dels vianants o que suposin una amenaça per a la biodiversitat autòctona. Associació Hàbitats orienta i gestiona les alertes rebudes per tal que arribin a les autoritats competents i poder així pal·liar els efectes negatius o els riscos que se'n puguin derivar. Els voluntaris realitzen, per tant, una tasca en benefici del conjunt de la població i del territori.

Material d'inspecció del Projecte Rius. Font: Associació Hàbitats.

Fruit de les dades aportades pel conjunt del voluntariat, s'elabora l'informe RiusCat, que cada any il·lustra l'estat de conservació dels espais fluvials de Catalunya. És un document únic, tant per les dades que conté com per la font a través de la qual s'obté: el treball dels voluntaris. L'informe es difon a les administracions públiques i als mitjans de comunicació i és també a disposició de qualsevol persona a la pàgina web de l'Associació Hàbitats.

4. L'adopció i custòdia de trams de riu

4.1. Adoptar un tram de riu

Què vol dir *adoptar* un tram de riu? Segons defineix l'Institut d'Estudis Catalans, el terme *adoptar* té les següents accepcions:

- *Fer alguna cosa seva (el parer, l'opinió, etc. d'un altre).*
- *Prendre una resolució o un acord després de previ examen o prèvia deliberació.*
- *Afillar un estrany, fer-lo entrar a la família, amb efectes anàlegs, però no idèntics, a la filiació natural o legítima.*

Com la mateixa definició ens diu, adoptar vol dir prendre un compromís, fer-nos nostre algú o alguna cosa, afillar. De la mateixa manera, en el Projecte Rius, adoptar és fer nostre un tram de curs fluvial, que bé passa pel nostre municipi, bé és aquella riera que hem recorregut des que érem petits, o aquell espai que hem descobert fa poc i tant ens agrada.

Hi ha diverses maneres a través de les quals podem dir que adoptem un tram de riu, però totes tenen una base comuna, que és la que farem servir per definir l'adopció d'un riu: la planificació i execució d'una o més accions per a la millora social i ambiental d'un curs fluvial (riu, torrent, riera, etc.) i del seu entorn. Parlem, per tant, de gestionar directament o indirectament un espai fluvial per garantir-ne la preservació.

4.2. La custòdia del territori

Quan parlem de les adopcions de riu del Projecte Rius, també ens referim a un tipus de fórmula que respon a una filosofia comuna a favor de la conservació i recuperació dels valors naturals, paisatgístics i culturals associats a un territori o a una fracció, com són els espais fluvials i les zones humides en general. Les diferents estratègies sorgides de les entitats al llarg de les últimes dècades es recullen sota el concepte de *custòdia del territori*, que en el seu sentit més ampli, podríem definir com tenir cura de la terra.

Atès que la majoria del territori que ens envolta és de propietat privada, sovint a l'hora de planificar una acció o intervenció a la vora d'un espai fluvial o d'altres ambients, haurem d'entrar en contacte i fins i tot negociar amb l'administració competent i amb els propietaris dels terrenys propers al riu. Per això, la custòdia del territori ofereix estratègies i instruments amb el propòsit d'implicar els propietaris i usuaris del territori en la conservació i el bon ús dels valors i els recursos naturals, culturals i paisatgístics. Per aconseguir-ho, es promouen acords i mecanismes de col·laboració contínua entre propietaris, entitats de custòdia i altres agents públics i privats.

Dins del context de la custòdia del territori, l'adopció que presenta Associació Hàbitats és una fórmula particular que anomenem *custòdia participativa*, ja que presenta dues característiques diferenciadores:

- Les accions es desenvolupen a la zona pública dels rius (Domini Públic Hidràulic, DPH) i les proximitats. Per tant, no és imprescindible un acord amb un propietari privat per iniciar l'adopció, tot i que sempre cerquem tots els agents socials amb potencial per implicar-se en el projecte, inclosos els propietaris de les finques adjacents i properes al DPH.
- Els impulsors de les iniciatives són voluntaris i entitats locals. Tots els projectes d'adopció es regeixen pels principis del Projecte Rius: conèixer (educació ambiental), conservar (voluntariat ambiental) i compartir (participació social). L'entitat no adquireix propietats per protegir un espai en particular, sinó que els projectes es basen en l'apoderament de la societat en la gestió del territori.

4.3. El voluntariat d'adopció i custòdia

Després d'un període fent les inspeccions de riu, els voluntaris i voluntàries que desitgen implicar-se una mica més en la conservació de l'espai que analitzen poden posar en marxa un projecte d'adopció de rius.

Per a iniciar un projecte d'adopció i custòdia és important que el grup de voluntariat tingui un cert coneixement del funcionament i les problemàtiques del tram, com també de les interaccions socials i les activitats que s'hi desenvolupen (activitats de lleure i esbarjo o bé aprofitaments forestals, agraris o industrials, per exemple). A més, també és recomanable que el grup disposi del temps i les ganes de comprometre's amb un projecte a mitjà o llarg termini, que es tracti d'un grup relativament nombrós (més de 4 persones), de manera que es puguin repartir les tasques i responsabilitats i, preferiblement, que tingui entitat jurídica pròpia.

4.4. L'adopció i custòdia a la conca del Besòs

Des de 2013 i fins avui l'Associació Hàbitats desenvolupa un programa estratègic de custòdia del territori que inclou diversos espais fluvials pertanyents a la conca del riu Besòs en diferents municipis: Aiguafreda i Centelles, al riu Congost i riera de Martinet; Bigues i Riells, al riu Tenes, i les Franqueses del Vallès i Canovelles, al riu Congost.

22

A Aiguafreda i Centelles, el projecte d'adopció i custòdia neix l'any 2009 arran de l'interès dels voluntaris d'inspecció del projecte Rius de l'Associació per la Defensa de la riera de Martinet de contribuir a la conservació i millora de la riera de Martinet. El projecte suma el suport de l'Ajuntament d'Aiguafreda i també s'hi adhereixen propietaris de terrenys privats propers a la riera. Les primeres accions consisteixen en l'adequació de camins i la senyalització de l'itinerari de la riera de Martinet. Seguidament el projecte s'amplia a un altre espai d'interès: la font d'en Pinós, a la vora del riu Congost, que uneix els municipis d'Aiguafreda i Centelles. D'aquesta manera s'incorpora al projecte l'Ajuntament de Centelles. L'objectiu és restaurar els elements patrimonials de l'àrea de la font i millorar-ne l'estat ecològic. El grup de voluntaris impulsor d'aquesta iniciativa es va formalitzar com a entitat, i va crear l'associació Martinet. D'aquesta manera Associació Hàbitats reforça la seva tasca de promoció de la societat civil organitzada, donant assessorament i acompanyament a noves entitats.

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
20 (2016), 7-30

Voluntaris plantant espècies autòctones a la font d'en Pinós (Aiguafreda i Centelles), setembre 2013.
Font: Associació Hàbitats.

El projecte de custòdia de Bigues i Riells s'inicià l'any 2009 per iniciativa de la comunitat educativa de Bigues. L'impuls del CEIP El Turó i de l'AMPA El Turó, així com la col·laboració de l'Ajuntament de Bigues i Riells, originà diversos grups de voluntaris d'inspecció i dues àrees en custòdia, una al passeig del Tenes, a Bigues, i una altra al tram del Tenes a la finca de l'antiga central del Fai, a Riells. Les primeres accions consisteixen a desbrossar, plantar i senyalitzar l'itinerari del riu. Posteriorment, a la vall de Riells, que acull els vestigis d'una antiga central hidroelèctrica, s'adequa l'espai per garantir-ne la seguretat i s'hi instal·la mobiliari urbà per a impulsar usos de lleure cívic. Associació Hàbitats estableix dos acords de custòdia: amb la propietat de l'hotel Molí de la Torre, al passeig del Tenes, i amb el propietari de la central del Fai. Aquest últim va ser el primer acord de custòdia de l'Estat espanyol signat amb seguretat jurídica, és a dir, inscrit al Registre de la Propietat, per a la conservació de valors naturals. En aquesta adopció, un dels grups impulsors també es va formalitzar com a entitat pròpia; Boscos 94 treballa per la conservació del medi natural de Riells del Fai.

Voluntaris recuperant elements patrimonials de la central del Fai per a la reproducció d'herpetofauna, Riells del Fai, març 2015. Font: Associació Hàbitats.

A les Franqueses del Vallès i Canovelles, el projecte d'adopció del riu Congost s'inicià la primavera de 2013 amb la voluntat d'implicar els diferents agents socials, entitats locals i ciutadania en la conservació i millora del tram del riu que passa per aquestes poblacions i forma part de la Xarxa Natura 2000.

La necessitat de recuperar aquest tram del Congost sorgeix l'any 2011 gràcies a la col·laboració del Consorci per la Defensa de la Conca del Besòs i Associació Hàbitats. El Consorci informà de la restauració de trams superiors del Congost i proposà a Associació Hàbitats iniciar la recuperació dels trams immediatament consecutius. L'Associació Hàbitats inicià aleshores un procés participatiu per implicar la ciutadania en la conservació i millora de l'ecosistema fluvial.

Accions de voluntariat al riu Congost amb la plantació d'estaques de salze a Llerona, abril 2014. Font: Associació Hàbitats.

Els darrers anys s'ha treballat en la restauració ecològica de dos trams del riu Congost, fomentant la proliferació d'hàbitats naturals enfront de l'homogeneïtzació amb espècies al·lòctones, posant especial èmfasi en la participació ciutadana. S'han combinat actuacions fetes per professionals, com són les intervencions que requereixen maquinària pesant i coneixements tècnics específics, amb activitats de voluntariat i educació ambiental, tals com anellament d'ocells, seguiment de ratpenats aquàtics, inspecció de rius, plantacions o recollides de residus. D'aquesta manera, la ciutadania ha esdevingut protagonista de la conservació del territori.

5. Les activitats educatives

L'Associació Hàbitats ha complementat la seva activitat amb diferents projectes complementaris al Projecte Rius per tal d'arribar al conjunt de la ciutadania. Quan els interessos, les necessitats i el grau d'implicació dels diferents voluntaris i participants són menors que els dels que s'impliquen com a voluntaris del Projecte Rius, l'Associació Hàbitats ofereix la possibilitat de poder participar en la conservació dels ecosistemes fluvials amb una menor implicació. Entre aquestes activitats destaca Fem Dissabte!, una jornada coordinada i col·lectiva de neteja de trams de riu a tot Catalunya per tal d'extreure la brossa i els residus acumulats a la ribera.

25

Aquesta activitat es porta a terme des de l'any 2007 i ha tingut en cada edició més i més participació. L'any 2010 van implicar-s'hi més de 33 municipis d'arreu de Catalunya i l'any 2011 es va superar el miler de voluntaris i voluntàries. Els objectius són:

- Fer pública la situació i l'estat de conservació dels rius i riberes sobre els quals s'actua.
- Fomentar la consciència ciutadana respecte a la conservació dels rius i els entorns fluvials.
- Netejar i condicionar els entorns naturals en què s'actua.

El Fem Dissabte! té un important impacte mediàtic als mitjans de comunicació i serveix per fer evident la important xarxa ciutadana i d'ajuntaments disposats a treballar per assolir uns rius en bon estat de conservació.

Des de 2013, l'Agència Catalana de Residus ha coordinat el Clean Up Day, un dia de neteja d'espais naturals d'àmbit europeu. La neteja fluvial, emmarcada en el Fem Dissabte! ha entrat a formar part d'aquest nou projecte. L'any 2013 hi van participar 35 municipis, dels quals 14 corresponen a la conca del Besòs (Aiguafreda, Canovelles, Centelles, Figaró i Montmany, l'Ametlla del Vallès, la Llagosta, Lliçà d'Amunt, Lliçà de Vall, Montcada i Reixac, Montmeló, Montornès del Vallès, Parets del Vallès, Sabadell i Santa Perpètua de Mogoda), i 23 municipis el 2014, amb la participació de 9 municipis de la conca del Besòs (Aiguafreda, Canovelles, Centelles, Lliçà de Vall, Montcada i Reixac, Montornès del Vallès, Parets del Vallès, Sabadell i Santa Perpètua de Mogoda).

Fem Dissabte a la Llagosta, juliol 2013. Font: Associació Hàbitats.

6. Principals resultats

Els resultats del Projecte Rius són de diversa naturalesa, però els més rellevants són els relacionats amb la participació social i amb l'anàlisi de la qualitat ecològica dels rius, que han permès obtenir una base de dades amb el conjunt de variables recollides pels voluntaris i voluntàries al llarg d'aquests divuit anys de trajectòria. Els premis i reconeixements esmentats més amunt, i alguns altres (com ara el reconeixement a la trajectòria en conservació del medi fluvial i custòdia del territori 2011, atorgat per l'Agència Catalana de l'Aigua i Generalitat de Catalunya; el Premi Abacus 2007 al millor projecte d'Educació Ambiental, o el Premi Acció 21 del Consell Municipal de Medi Ambient i Sostenibilitat de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 2003) són resultat d'aquesta tasca ambiental i social.

L'Associació Hàbitats desenvolupa els principis i objectius de l'Agenda 21 de les Nacions Unides per al Medi Ambient i el Desenvolupament i de la Directiva Europea Marc de l'Aigua, i treballa per pal·liar els efectes del canvi climàtic. També és membre de la Xarxa de Custòdia del Territori, de la Xarxa Nova Cultura de l'Aigua C4, del Consell Català de Comunicació Científica i de l'Agenda 21 Barcelona. Entre els anys 2001 i 2005 va impulsar la creació

de la Xarxa de Voluntariat Ambiental de Catalunya i n'ocupà la presidència fins a l'any 2010. A més, articula, a través del projecte Rius, la xarxa de voluntariat ambiental més gran de Catalunya.

És la primera entitat de custòdia de l'Estat espanyol que gaudeix d'un acord privat inscrit al Registre de la Propietat per a la conservació de valors naturals. Es tracta de la inscripció d'un títol de dret real atípic, inèdit fins ara a tot l'Estat, de dret de custòdia territorial, signat a llarg termini per una de les finques que participen en l'adopció del riu Tenes, amb finalitat de conservació del patrimoni natural i de la recuperació del patrimoni arquitectònic present a la vall del Tenes.

Té un projecte educatiu propi i fomenta el voluntariat en família i en grup. El Projecte Rius s'emmarca en les estratègies d'aprenentatge i servei i posa de manifest la importància del patrimoni històric i cultural i, en definitiva, vetlla per la conservació del territori.

A mode de resum, presentarem els resultats principals obtinguts durant l'any 2014 al conjunt de Catalunya, i especialment a la conca del Besòs. El total de participants va superar la xifra de 2.300 persones en un total de 137 grups, que van fer un total de 215 inspeccions en 140 trams de riu. D'aquestes inspeccions, 66 (30%) foren a la conca del Besòs, 34 a la primavera i 32 a la tardor, i es van portar a terme als rius Besòs, Congost, Tenes, Ripoll i Mogent, a les rieres de la Llavina, de Caldes, d'Avencó, de Martinet, de Vallcàrquera i de la Vall d'Horta, i als torrents de Vall-Iloera i del Cargol.

Tal com s'ha explicat, els voluntaris analitzen tres paràmetres dels rius: la qualitat hidromorfològica, la qualitat fisicoquímica i la biològica. A continuació, i per acabar, es presentaran els principals resultats d'aquestes inspeccions per al 2014.

Dins l'anàlisi hidromorfològica es valoren diferents paràmetres: s'analitza l'hàbitat fluvial, el bosc de ribera, les alteracions detectades al tram i el cabal. En el conjunt de Catalunya, el 52% dels trams presentaven un hàbitat ben constituït, mentre que el 48% restant presentava alguna alteració. Destaca l'absència d'hàbitats fluvials empobrits.

Per la seva banda, el 35% dels trams analitzats van presentar un bosc de ribera en bon estat, el 36% en estat moderat i el 29% en estat deficient. Aquestes dades són força estables any rere any. La millora de l'hàbitat fluvial requereix el tractament d'alguns impactes sobre la llera, com ara la regulació de cabals o les rescloses. Aquest tipus d'actuacions no són prioritàries per a les administracions i es duen a terme de forma molt comptada. Les entitats de custòdia treballen en aquest sentit. La successió natural del bosc

de ribera és un procés lent i no sempre la vegetació de ribera evoluciona cap a un bosc madur. La proliferació de la vegetació invasora i el tancament d'hàbitats són les principals causes de l'homogeneïtzació i la pèrdua de diversitat d'hàbitats. És per això que sense una intervenció directa, la millora de la qualitat del bosc de ribera és difícil.

Durant els anys 2013, 2014 i 2015 l'Associació Hàbitats ha treballat en la restauració ecològica de les riberes del riu Congost a les Franqueses del Vallès i Canovelles, on s'ha potenciat l'heterogeneïtat de la vegetació i el mosaic d'hàbitats de bosc de ribera, dins la línia de custòdia participativa de l'entitat. Hi ha intervingut un equip de professionals de la bioenginyeria que han dissenyat i executat les intervencions de restauració, a la vegada que algunes actuacions s'han desenvolupat a través del voluntariat, combinant tasques d'intervenció directa amb activitats ludicoeducatives. Hi han participat més d'un centenar de persones.

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
20 (2016), 7-30

Anellament d'ocells com a activitat educativa dins del projecte de restauració del riu Congost, tardor 2015. Font: Associació Hàbitats.

Els voluntaris i voluntàries del Projecte Rius escullen trams de riu propers a la seva residència o de fàcil accés; és per això que la majoria de trams analitzats transcorren per trams urbans o humanitzats. Això provoca que l'ocupació de les lleres sigui l'alteració més detectada. Cal dir, però, que la presència de deixalles és la segona alteració més detectada. Tot i que

en els últims anys, els rius es mantenen força més nets, encara és habitual trobar-hi deixalles. Al maig de 2014, l'Associació Hàbitats, juntament amb l'Agència de Residus de Catalunya, va impulsar la jornada de neteja d'espais fluvials Let's Clean Up Europe – Fem Dissabte, amb una participació de prop de 40 municipis, dels quals 9 eren municipis de la conca del Besòs.

L'any 2014 tingué un hivern i una primavera secs, mentre que l'estiu i la tardor es van caracteritzar per pluges intenses, fet que es detectà en els cabals observats en les inspeccions: el 30% dels trams analitzats durant la primavera van presentar un cabal més baix de l'habitual per l'època de l'any, mentre que el 31% de les inspeccions de tardor recollien un cabal més alt de l'habitual. Específicament, a la conca del Besòs destaca que es va detectar que el 50% dels trams presentaven un cabal inferior a l'habitual, segons la percepció dels inspectors.

L'anàlisi fisicoquímica no va presentar cap alteració significativa. La gran majoria dels resultats obtinguts es trobaven dins del marge de valors que s'estableixen com a normals per la tipologia de rius de Catalunya. Només es detectaren alguns trams concrets i de forma puntual que presentaven valors anòmals en alguna de les variables analitzades. Aquestes dades anòmales corresponien, en la majoria dels casos, a la campanya de primavera, que al seu temps havia tingut un règim de cabal més baix de l'habitual, fet que sovint comporta una major concentració de nitrats i disminució de la saturació d'oxigen. A la conca del Besòs, en l'anàlisi fisicoquímica es va detectar un pH anormal (10) i una inspecció amb alta concentració de nitrats (>40mg/l). Amb les dades recollides es determina que el Vallès Oriental és una de les zones més vulnerables als nitrats, a causa de la seva naturalesa agrària; 7 grups van determinar una concentració de nitrats entre 20mg/l i 40 mg/l.

La qualitat biològica analitzada a través de l'índex de macroinvertebrats assumia uns valors semblants els anys 2011 i 2012. Durant el 2013, les inspeccions van detectar un augment de la qualitat assignada a través d'aquest índex. El 2014, però, van disminuir especialment els trams amb una qualitat bona o molt bona. Durant la primavera aquests índexs van suposar el 41% sobre el total inspeccionat, mentre que a la tardor foren el 37%. D'altra banda, es mantien amb una presència molt baixa els trams que presentaven una qualitat biològica dolenta: el 3% a la primavera i el 2% a la tardor. A la conca del Besòs no es van detectar trams amb una qualitat dolenta de macroinvertebrats durant l'any 2014, si bé és cert que els trams amb qualitat molt bona van disminuir respecte d'anys anteriors. La tendència que ens indica l'índex de macroinvertebrats els últims anys és cap a l'estabilització en una qualitat moderada. Hem pogut observar que els trams amb qualitat dolenta han millorat, fins al punt que ja no en trobem cap, però d'altra banda, els trams amb qualitat bona o molt bona han disminuït.

Un dels impactes més importants sobre la biodiversitat és la proliferació de les espècies exòtiques. Les invasions biològiques constitueixen un dels components més importants del canvi global actual i representen una amenaça seriosa per a la conservació de la biodiversitat i del funcionament dels ecosistemes. Entre els impactes ecològics que poden causar les espècies invasores cal destacar el desplaçament d'espècies natives (per competència, depredació, transmissió de malalties, hibridació, etc.) i els canvis en l'estructura i el funcionament dels ecosistemes (perquè poden modificar els règims de pertorbacions, el cicle de l'aigua, els cicles biogeoquímics, etc.). A més, les espècies invasores també poden causar impactes socioeconòmics, amb fortes repercussions en l'economia, la societat i la salut humana. Per exemple, poden disminuir la producció de les collites, obstruir infraestructures de canalització, reduir la disponibilitat d'aigua, causar al·lèrgies o dermatitis, o augmentar la transmissió d'algunes malalties infeccioses. Els costos econòmics ocasionats per aquestes espècies poden arribar a ser enormes, ja sigui per pèrdues directes en diferents sectors econòmics, com l'agricultura, la pesca o la navegació, o pels costos indirectes derivats de la gestió necessària per reduir els impactes que provoquen.

Les inspeccions del Projecte Rius durant el 2014 van detectar 339 individus de 59 espècies autòctones de fauna incloses a la Llei 22/2003 de protecció dels animals. Per contra, no es va detectar cap individu de flora protegit pel Decret 172/2008, de 26 d'agost, de creació del Catàleg de flora amenaçada de Catalunya, ni inclòs a la Llista vermella de la UICN. Al mateix temps, es detectaren 223 individus de 22 espècies animals catalogades com a exòtiques i 149 individus de 9 espècies de flora. En el cas de la conca del Besòs, es van detectar 6 espècies de fauna exòtica (visó americà, tortuga de Florida, gambúsia, barb roig, cranc americà i hidròbid) i 51 espècies de flora exòtica. D'altra banda, no hi va haver citacions d'espècies protegides, però sí que es té constància de la presència de llúdriga, atès que l'octubre de 2014 se'n va fotografiar un exemplar per fototrampeig al riu Tenes.

L'any 2014 va ser l'últim any que la Directiva Marc de l'Aigua preveia per arribar a aconseguir un bon estat ecològic de les diferents masses d'aigua. Després de l'anàlisi dels resultats obtinguts el 2014 podem veure que encara estem lluny d'assolir aquest objectiu. Així com dècades endarrere la millora ecològica dels rius tenia un ritme ràpid i constant, aquest ritme s'ha estancat i ens mantenim en una qualitat, ja no dolenta, però sí moderada. En consonància amb aquesta reflexió, observem que la millora ecològica d'aquests ecosistemes requereix una gestió activa del medi natural. Iniciatives com la custòdia del territori tenen com a objectiu implicar el màxim d'actors socials en aquesta intervenció. La no-priorització del medi ambient en les polítiques públiques, juntament amb una falta de sostenibilitat en època de pocs recursos disponibles, dificulten la millora del medi.